

gang var roden til alt ondt, var dette ikke noget tillokkende perspektiv. Hertil kommer, at størstedelen af den jordløse landbefolknings børn i denne periode skulle beskæftiges ved landbruget efter konfirmationen, og da var det ikke skolekunderskaber, der blev spurgt efter, men håndslag og arbejdsvillighed.

I de mange tilfælde, hvor udjævningen skete uden protest, må der være sket en erhvervsmæssig eller politisk-kulturel ændring i landboernes holdning til især de ældste børns skolegang. Ændringerne i udnyttelsen af børns arbejdskraft i skoletiden søger Gunhild Nissen at kortlægge i en undersøgelse af udviklingen i forsømmelseshyppigheden, hvilket fylder 117 ud af afhandlingens godt 350 sider. Både for dette og for afsnittet om skolegangsordninger savnes der i disputatsen økonomiske og sociale oplysninger om det landbosamfund, hvor ændringerne på de to områder kunne iagttages, navnlig når der i problemformuleringen peges på erhvervsforholds og økonomiske forholds indflydelse på landsbyskolens udvikling og trivsel. Der er nok tal fra Trap og henvisninger til kriser og klasser, men bortset fra beskedne tilføjelser i detailanalysen er man henvist til specialværker på dette område. Vi får ingen diskussion af afvandringen fra landet, lønudviklingen og produktionsomlægningen. Forfatteren gør nok opmærksom på, at hun har forbigået nogle af de her nævnte forhold, men en behandling heraf, evt. i summarisk form, savnes ikke desto mindre.

De resultater, der nås i afhandlingen, er overvejende produkter af et pionerarbejde, som mere opfordrer til yderligere forskning end til at fremsætte definitive konklusioner. Forsømmelsesstatistikken kan læses

med den bedste kildekritik og behandles med den mest avancerede matematik, alligevel er forskeren afhængig af sin egen erfaring, når materialet skal vurderes. Gunhild Nissen når da heller ikke meget længere end til at konstatere forsømmelsesproblematikkens kompleksitet. Det er bl. a. her, den kommende skolehistoriske forskning må fortsætte og søge at udfylde de skitser, som Gunhild Nissen med heldig hånd har tegnet af fænomenet den danske folkeskole.

Institut for dansk skolehistorie vil forhåbentlig også fremover danne rammen om ligeså væsentlige projekter som Gunhild Nissens arbejde.

Harry Haue

Viggo Sjøqvist: *Erik Scavenius*. I-II. Danmarks udenrigsminister under to verdenskrige. Statsminister 1942-45. (Gyldendal 1973). 332, 368 sider.

Dette århundredes mest forkætrede politiker er uden al tvivl stats- og udenrigsminister Erik Scavenius. Enhver lødig biografi om ham vil blive modtaget med interesse. Dette gælder også den nu foreliggende, som er den første, og hvis forfatter er overarkivar, dr. phil. Viggo Sjøqvist. Han har de bedste forudsætninger for at løse den betydningsfulde opgave, han har sat sig. I snart en menneskealder har han været ansat i udenrigsministeriet, hvis liv han kender bedre end nogen anden, han har skrevet gedigne værker om bl. a. Peter Vedel – dansk udenrigspolitik på eminence i forrige århundrede – og om dansk udenrigspolitik 1933-40. Han er dertil en rolig og fornuftig bedømmer af mennesker og forhold.

Erik Scavenius er ud af en af de mest konservative godsejerslægter, vi har. Hans farbror var Estrups kulturminister Jacob Scavenius, en benhård modstander af folketingsparlamentarismen, og Estrup selv var fætter til Erik Scavenius' far. Det er med rette sagt, at Estrup var mere en Scavenius end en Estrup, og det er ikke vanskeligt at påvise ligheder mellem Estrup og Erik Scavenius såvel i personlighedspræg som i politisk grundholdning. Erik voksede altså op i et landadeligt miljø på Klintholm og i København. Nænsomt skilddrer forfatteren Erik Scavenius' barndom, der næppe var særlig lykkelig på grund af et modsætningsforhold til den excentriske far. Alleerede i barndommen trådte Erik Scavenius' karakteregenskaber frem: hans heftighed, stædighed og beslutsomhed. Da han i skolen fik en lusning, nægtede han simpelt hen at gå i den skole længere. Ukendt for de fleste er det nok, at han så i tre år (1891-94) var lærling i marinen med henblik på at blive kadet og senere søofficer.

Han klarede sig i begyndelsen godt, men mente selv, at lærerne til sidst »fik kig på ham« og fandt ham uegnet. Rent galt gik det, da chefen på det sidste togt beordrede lærlingene i vandet for at se, om de nu også kunne svømme. Det kunne Erik ikke, men han sprang alligevel! En kammerat hoppede ud og reddede ham. Det kræver ikke megen fantasi at forestille sig en 17-årigs beskæmmelse og bitterhed over en sådan situation. Han dumpede altså og nærrede siden uvenlige følelser over for søværnet, skønt hans antimilitarisme ikke alene lader sig forklare ved bemeldte vandgang.

I stedet læste han til student og tog bagefter, hvad man kaldte den kon-

geligt privilegerede godsejereksamen, dvs. han blev cand. polit., dengang den lettest opnåelige akademiske grad. Samme år blev han ansat i udenrigsministeriet, og dermed blev hans skæbne lænket sammen med dansk udenrigspolitik. Nu gik det nemlig rask. Han blev 1906 legationssekretær i Berlin – dengang vort vigtigste gesandtskab, hvis chef var kammerherre Hegermann-Lindencrone. Han protegerede sin dygtige legationssekretær, der til gengæld tilegnede sig sin chefs opfattelse af Danmarks totale afhængighed af Tyskland. De impulser, Erik Scavenius fik i Berlin 1906-09, forlod ham aldrig. I 1909 kom han hjem for at blive kontorchef, og samme år sprang han endnu længere, og blev – 32 år gammel – udenrigsminister i den første radikale regering. Forfatteren godtgør, at det med grund kan antages, at det var de to radikale historikere Erik Arup og Aage Friis, som fik skubbet Scavenius frem for Zahles åsyn i det rigtige øjeblik.

Scavenius var i øvrigt næppe radikal i andet end i sit syn på forsvars- og udenrigspolitikken. Det radikale Venstres politik på dette felt svarede til den opfattelse, han havde tilegnet sig i Berlin. De indenrigspolitiske fænomener interesserede ham knap nok, og han var uden forbindelse med det folkelige-politiske liv. Hertil kom, at han også følte sig tiltalt af Zahles, Munchs og Rodes åndsform. Med Zahle sluttede han venskab, og det skaffede ham udenrigsministerposten for anden gang – naturligvis i forbindelse med, at han trods sin ungdom havde klaret udenrigsministerposten stilfærdigt og udmærket.

Hele fremstillingen af den unge Scavenius er fortrinlig. Her er meget nyt, det er velfrundet, og væsent-

lige præmisser for hans senere udvikling og virke fremdrages.

Efter at være lagt på is et par år af Venstre-regeringen, blev han i 1912 gesandt i Wien og Rom; men allerede i 1913 pressede Zahle Scavenius til at træde ind i sin regering, og denne gang varede det syv år. Året efter udbrød verdenskrigen, og nu kom den stadig unge minister virkelig på prøve. Skildringen af den første verdenskrig er højligt interessant. Forfatteren har kunnet bygge på både det danske, det britiske og ikke mindst det tyske udenrigsministeriums akter. Scavenius' opfattelse af situationen var efter min mening enkel indtil det primitive: Den eneste fare, der lurede, kom fra Tyskland. Den var til gengæld betydelig, og den eneste måde, vi kunne forsikre os på, var ved en så at sige total tilpasning til de tyske krav og forventninger. Denne politik muliggjordes ved det usædvanlige samarbejde, der udvikledes mellem den tyske gesandt i København, Brockdorff-Rantzau og Scavenius.

Da krigen brød ud, begik Rantzau et diplomatisk fejltrin ved at aflevere et ultimatum, der var beregnet til en senere lejlighed. Med en eminent udnyttelse heraf bandt Scavenius kongen, rigsdagen og de militære myndigheder til det, der blev kaldt »tysker-kursen«, et forhold forfatteren efter min mening burde have understreget. Scavenius bandt også Rantzau til sig i et venskabsforhold ved at modvirke den desavouering, Rantzau blev mødt med af sit eget ministerium. For Scavenius var Rantzau garanten for tysk tillid, thi det var over for ham, at han havde givet alle indrømmelserne, og for Rantzau var Scavenius over for regeringen i Berlin pantet på, at Danmark var pålideligt.

Et veldokumenteret højdepunkt i skildringen af Scavenius under første verdenskrig er behandlingen af de tyske besættelsesplaner i 1917. Tyskerne – og specielt flådeledelsen – frygtede for et britisk angreb gennem de danske stræder subsidiært for baseanlæg i Norge. Begge dele var forkerte. De allierede havde ikke sådanne planer, hvad Scavenius havde en meget korrekt opfattelse af. Men tyskerne var nervøse, Rantzau var i Berlin og kom tilbage med noteudkast, som han drøftede med Scavenius. De gik med variationer på melodien: Er I med os eller mod os?

For at berolige tyskerne gik Scavenius så vidt, at han i største hemmelighed lovede at rådslå med tyskerne om de nødvendige afværgeforanstaltninger mod et britisk angreb, derunder eventuelt at stille nogle Kattegat-øer til rådighed for tyskerne. Når Scavenius hertil føjede, at den danske flåde med alle til rådighed stående midler i givet fald ville kæmpe mod briterne og videre sagde, at det var forståeligt, om Tyskland ikke kunne respektere dansk territorium, så var det i realiteten at stille sig på tysk side.

Scavenius' motiver er åbenbare: Han ville afværge en tysk besættelse i tilfælde af britisk landgang i Norge. Som bekendt skete der ingenting, først og fremmest fordi Norge ikke blev inddraget i krigen; men Scavenius' vidtgående indrømmelser beroligede tyskerne.

Spørgsmålet er så, om Scavenius gik for vidt. Han informerede øjensynligt ikke en eneste i Danmark, og alt gik som nævnt godt for landet. Det gik også godt for Scavenius, fordi sagen først kommer frem nu. I et glimt viser den de omstændigheder, under hvilke Scavenius' politik kunne lykkes: I et ubesat Dan-

mark, hvor han ikke skulle stå til regnskab over for nogen.

Folkestemningen var pacificeret, fordi vi var uden for krigen, og på det politiske plan var der endnu tradition for, at udenrigspolitik kun var et regeringsanliggende. For Scavenius var befolkningen til for at applaudere hans udenrigspolitik, ikke for at blande sig i den. Han var i så henseende lige så udemokratisk som sin ældre slægning Estrup.

Inden for den således afstukne ramme viste Scavenius stor dygtighed til at opnå forskellige indrømmelser ikke blot fra tyskerne, men også fra briterne. Det var især på det handelsmæssige område, hvor man i virkeligheden indgik handelsaftaler mellem England og Tyskland med Danmark som bindeled.

Men i den sønderjyske sag viser Scavenius' stærke begrænsning sig. »Sønderjyderi« vrængede han over for genforeningsønsker. Der kunne gives mange gode grunde for at gå stille med dørene i denne sag og også at være forsigtig, når genforeningsmuligheden forelå. Men den tanke at søge at forstå befolkningens følelser og kanalisere dem ind i den politik, han fandt nødvendig, var ham fremmed. Han var ikke og blev aldrig politiker.

Efter afskedigelsen i 1920 var der ikke noget, der duede for Scavenius. Han forsøgte sig som godsejer, men det gik ikke rigtigt, han var landstingsmand et par år; men det kedede ham og var også besværligt, da han hævdede retten til samtidig at være gesandt i Stockholm, hvor han også kedede sig, fordi posten var ham for ubetydelig. Så blev han nogle år i 1930'erne folkeforbundsdelegeret, hvad der – forståeligt nok – hurtigt bød ham imod. Om alt dette får vi god besked. Forfatteren lægger brik

på brik frem og søger ikke at undgå det ubehagelige.

Til sidstnævnte kategori hører efter min mening Scavenius' formandstid på *Politiken* (1932–40). Han søgte nemlig ganske håndfast at blande sig i bladets redaktion bl. a. ved regelmæssige møder med den redaktionelle ledelse. Det kan naturligvis diskuteres, om ikke en bladformand i et vist omfang som ejernes talsmand må influere på en avis, men ved at læse dr. Sjøqvists fremstilling får man en fornemmelse af, at der fra Scavenius især de sidste år udgik en gold og destruktiv indflydelse, som så at sige havde afskrevet demokratiet. Politik var at indordne sig under den stærke. Einard Skov blev Scavenius' talerør som udenrigspolitisk leder-skribent.

I 1940 kom så krigen til Danmark. I 1914 havde J. C. Christensen sidet med værdifuld viden om tyskeres planer med os, som han til regeringens vrede fortav, skønt meget tyder på, at i alt fald Scavenius kendte dem. I april 1940, da Scavenius blev inddraget i regeringens overvejelser om truslerne fra syd, fortav han sin viden om tyskernes planer fra 1917, der ellers viste, at en eventuel besættelse af Norge kunne drage Danmark med. Utvivlsomt har han anset det for ganske formålsløst at sige eller gøre noget. Man måtte underkaste sig de øjeblikkelige magtforhold.

Det var, hvad han gjorde, da han i juni 1940 på ny blev udenrigsminister. Men hans store begrænsning viser sig ved, at han mente, at han nu bare kunne fortsætte, hvad han slap i 1918, skønt demokratiet havde udviklet sig i de forløbne 20 år, hvor udenrigspolitik i højere grad var blevet et folkeligt anliggende. Det er vel hævet over al tvivl, at den danske

befolkning de første tre besættelsesår var tilhænger af forhandlingspolitikken, selv om denne indebar et samarbejde med besættelsesmagten. Men Scavenius gav denne samarbejds politik en sådan stødende form, at han fik befolkningen imod sig i stedet for at søge at vinde den. Det er efter min mening en fundamental brist i Scavenius' intellekt, at han ikke klart så forskellen på 1914 og 1940, men troede, at han kunne genoptage den indrømmelsespolitik, han havde ført 1914-18, nu ledsaget af ydmygende offentlige udtalelser (som 8. juli-erklæringen) med fjenden stående i landet.

Scavenius blev i virkeligheden ved sin manglende folkelige forståelse og ikke-demokratiske sindelag sin egen politiks værste fjende. Jeg er derfor mere enig med P. Munch end med forfatteren, når Munch hævdede, at Scavenius ved 8. juli-erklæringen opgav vor »åndelige neutralitet«. For Scavenius var ord – og også en del handlinger – uden betydning, hvis han kunne opnå en praktisk og materiel fordel for Danmark derved. Nogen form for krypto-nazisme lå der ikke i det. Men Scavenius så altså ikke, at han stødte befolkningen fra sig – især efterhånden som krigslykken begyndte at vende.

Jeg kan derfor ikke være enig med forfatteren, når hans konklusion er, at Scavenius »var den eneste danske statsmand, der havde det format, der skulle til for at føre landet gennem to verdenskriges ragnarok. Den eneste, der kunne sætte sig i respekt over for tyskerne og sikre en udvikling under såvel den første som den anden krig, der blev til landets gavn«. Det er for det første ubeviseligt, for der var ikke andre, som fik muligheden, og for det andet kan man ikke bære betegnelsen stats-

mand, hvis man i et demokrati er helt uden forståelse for folkesjælen og i øvrigt anlægger en snæver europæisk vurdering af en global krig.

Det betyder ikke, at Scavenius skal hensættes blandt de uværdige eller li-gegyldige i vor historie. Tværtimod. Hans mod og konsekvens kalder på respekt. Han søgte heller aldrig sit eget, men blev nærmest presset til at påtage sig de byrdefulde opgaver, han løb aldrig fra sit ansvar, og han var med til at redde befolkningen fra vanskeligheder, som den 1940-43 ikke var rede til at tage.

Æren og ansvaret herfor må han dele med politikerne, og noget af det mest pinlige ved læsningen af dr. Sjøqvists bog er redegørelsen for visse politikeres ynkelige forsøg på efter krigen at læsse hele ansvaret over på Scavenius. De havde bøjet sig for ham under krigen, fordi de ikke turde tage ansvaret for et brud. Nu gemte de sig og så passivt på, at Knudtzen, Thune Jakobsen, Gunnar Larsen, Højberg Christensen og andre, der havde forhandlet i forståelse med politikerne, måtte gå planken ud – for nogles vedkommende under tragiske former. Men som en fremtrædende samarbejds politiker engang sagde til mig: – »Ja, det er et mørkt kapitel, men vi politikere havde i 1945 kun styrke til at forsvare os selv«. Scavenius trådte derimod frem og forsvarede dem.

Min kritik betyder heller ikke, at jeg finder dr. Sjøqvists bog forfejlet. Tværtimod. Der er tale om uenighed i vurderingen. Sjøqvist er pålidelig og redelig, og selv hvor man kan mærke, at det skærer ham i hjertet, lægger han materialet frem, så enhver kan drage sin konklusion. Ingen betydningsfulde præmisser mangler, og de passes ind i den historiske sammenhæng. Når jeg vurderer Sca-

venius mere behersket end forfatteren, skyldes det nok, at Sjøqvist mere nærmer sig emnet fra en udenrigstjenstlig tradition, mens jeg mener, at Scavenius navnlig bør vurderes som politiker, thi han var første aktør på den politiske skueplads, mens et drama udspillede.

Dr. Sjøqvists værk er altså en betydningsfuld berigtigelse af vor historiske litteratur. Den er behagelig at læse, dels fordi den er dr. Sjøqvists mest levende skrevne bog, dels fordi den er et nyt bevis på, at fremstillinger af besættelsestidens historie kan anlægge andre synspunkter end dem, der var gængse i de første efterkrigsår.

Tage Kårsted

Henrik S. Nissen: 1940. *Studier i forhandlingspolitikken og samarbejdspolitikken.* (Gyldendal, 1973). 607 sider.

Henrik Nissens disputats handler om de tre fjerdedele af året 1940, der ligger efter 9. april. Det er ikke hans hensigt at skildre Danmarks historie i denne periode; forfatteren meddeler en række studier i forhandlingspolitikken og samarbejdspolitikken.

Efterhånden som anmelderen arbejdede sig gennem disse studier, dannede der sig for hans indre øje billedet af en stor byggeplads med en række adskilte bygningsdele, som i og for sig godt kunne være forenede til en imponerende helhed; men det var ikke bygmesterens hensigt; hvert afsnit skulle til en vis grad betragtes og vurderes hver for sig, men dog med en klar rækkefølge. Nogle af bygningerne var rigt

forsirede, der var buer og hvælvinger af mange arter; men det mærkeligste var, at hjælpekonstruktionerne adskillige steder var bevaret, ja, et enkelt sted var stilladset endnu ikke pillet ned. Det havde den fordel, at man nøje kunne danne sig en forestilling om arbejdsgangen, og ved at studere konstruktionerne nærmere kunne man så se, om bygningsdelene nu også kunne holde, når de tilbageblevne hjælpekonstruktioner blev taget væk. Både planlægning og konstruktion kunne nok give anledning til overvejelser og nærmere undersøgelser.

Nu er det ikke meningen her at føre billedtale; men det lige sagte kan måske give en fornemmelse af styrke og svagheder ved den afhandling, der her skal anmeldes. Styrken ligger i det brede indsamlingsmateriale og den detaljerede sigtning deraf. Der er mange fine detaljøsninger; men man savner en helhedsplan, og en del af hjælpekonstruktionerne kan ikke stå for en nærmere prøvelse.

De meddelte studier i forhandlingspolitikken og samarbejdspolitikken følger kronologisk efter hinanden; men der er ikke lagt vægt på at integrere undersøgelserne til en helhed. Det er enhver forfatters gode ret at afgrænse sit emne, som han vil; men det er også læsernes ret at konstatere, at en behandling af en tese havde været nok så spændende, f. eks. Erik Scavenius' rolle som katalysator for de politiske partiers og erhvervsorganisationers forening i en national front i løbet af 1940. Henrik Nissen har imidlertid valgt den bredt fortællende pragmatiske fremgangsmåde, der stiller store krav til læsernes egne kombinationsevner.

Det er, som det fremgår af bogens undertitel, især forfatterens for-